

# Avrupa Birliği'nin Yönetsel Krizi Sürecinde Çevre Politikaları Nerede Duruyor?

Ece Kaya<sup>1</sup>

Metin Özkaral<sup>2</sup>

## Özet

Tarihsel süreçte Rönesans, Reform, Aydınlanma gibi dönüşümler ve ticarî-sanayi devrimleriyle demokrasi ve bürokrasi olgularının geliştiği Avrupa, II. Dünya Savaşı sonrasında demokratik yönünü daha da güçlendirmiştir. Avrupa Birliği'nin kurulması bu sürecin sembolüdür. Ancak günümüzde Brexit gibi gelişmelerle ortaya çıkan Avrupa Birliği'ndeki demokratik ve bürokratik yönetsel krizler, özellikle çevre politikaları bağlamında dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, bu çalışmada Avrupa Birliği çevre politikalarının tarihçesi, temel çevre politikaları, çevre politikalarının kriz sürecine etkileri ve tüm bu olguların kamu politikası disiplini perspektifinden değerlendirilmesi yer almaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Avrupa Birliği çevre politikaları alanında çeşitli açılardan yönetsel krize neden olabilecek çok sayıda başlık bulunmaktadır. Aynı zamanda AB çevre politikaları, mevcut yönetsel krizin bir parçası olmanın ötesinde, aynı zamanda bu krizin aşılmasına yönelik en önemli imkânlardan birini sunmaktadır. Söz konusu sorunların aşılabilmesi için politika süreçlerine katılımın artırılması önemli görülmektedir.

## 1. Giriş

Avrupa kıtası coğrafi değil siyasi bir kıtadır. Siyasi açıdan kendisine has özellikleri bulunan özgün bir coğrafi parça olarak kabul edilir. Tarihsel süreçte Rönesans, Reform, Aydınlanma ve ticaret ile sanayi devrimlerinin gerçekleştirdiği bu kıtada, bürokrasinin ve demokrasinin de gelişmesi kaçınılmaz olmuştur. Özellikle 2. Dünya Savaşı sırasında kesintiye uğrayan

1 Dr. Araştırma Görevlisi, Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı. Orcid No: 0000-0003-3287-6958.

2 Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı. Orcid No: 0000-0002-3209-7260.

Avrupa tarihçesinin demokratik yönü, savaştan sonra çok daha güçlü bir şekilde geri dönmüştür. Bu bağlamda ele alındığında Avrupa kıtasının tarihsel olarak ilerlediği yolda 21. yüzyılda gelinen durum, onun demokratik açıdan belirli unsurları tamamladığı bir aşama olarak görülebilir. Avrupa Birliği (AB) bir konfederasyon gibi Avrupa ülkelerinin üstünde yetki ve hiyerarşik üstünlük sahibi olan uluslararası bir kuruluş olarak yetkin ve etkili bir yapı olarak kendini göstermektedir. Avrupa Birliği, 27 üye ülkesiyle birlikte oldukça güçlü bir siyasal yapı olarak varlığını sürdürmektedir. Yasama organı Parlamento, yürütme organları Konsey ve Komisyon ve çeşitli denetim araçlarıyla büyük bir coğrafya ve nüfus üzerindeki etkisini kullanabilen bir örgütlenme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Çakmak, 2007).

Tüm bu güçlü yapısına karşın, Avrupa Birliği özellikle son yıllarda bölünme veya dağılma kriziyle karşı karşıya kalmış ve bu kriz bu çalışmanın temel zeminini oluşturmuştur. Çalışmada Birleşik Krallığın Brexit süreci ile AB'den ayrılmasından sonra ortaya çıkan yönetsel kriz, Avrupa Birliği'nin çevre politikaları bağlamında ele alınmaktadır. Bu bağlamda, önce Avrupa Birliği çevre politikalarının tarihçesi, ardından mevcut temel çevre politikaları aktarılacak daha sonra ise Avrupa Birliği'nin yönetsel krizi, hemen akabinde ise söz konusu kriz çerçevesinde çevre politikalarının ne tür etkiler yarattığı tartışılacaktır. Değerlendirme kısmında ise AB politikalarının bölünme veya dağılma krizine ilişkin meselelerin ve özellikle çevre politikalarına ilişkin tartışmaların, kamu politikası disiplini çerçevesinde nasıl ele alınabileceğine ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır.

## **2. Avrupa Birliği Çevre Politikaları: Tarihçe ve Mevzuat**

1970'lerin başına kadar Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) antlaşmaları çevreyi özel bir yetki alanı olarak tanımlamamıştır. Diğer bir ifadeyle, bu dönemde topluluğun öncelikli amacı ekonomi ve ortak pazarın kurulması olduğundan çevrenin korunmasına ilişkin, AET'nin kurucu antlaşmalarında (birincil hukuki kaynaklarda) çevre alanı için doğrudan, antlaşmalara dayalı açık bir yetki veya hüküm bulunmamaktaydı. Bu nedenle çevreye ilişkin alınan kararlar, esas olarak Roma Antlaşması'nın halkın yaşam kalitesinin sürekli iyileştirilmesini öngören 2. maddesi ile antlaşmanın girişinde yer alan dengeli ekonomik genişleme hedefine dayandırılmış; ayrıca 100. ve 235. maddeler kapsamında, ortak pazarın işleyişini sağlama, ticarete adil rekabeti koruma veya sağlık ve güvenliği gözetme gibi hükümler üzerinden, diğer politika temelleri çerçevesinde gerekçelendirilmek zorunda kalmıştır (Mengi ve Algan, 2003: 190; Vari ve Zeno-Zencovich, 2004: 221).

Daha sonra çevre ile ilgili müktesebat 1970'ler ve 1980'lerin başında hızla genişlemiştir. Hukuki dayanak ve resmî yetkiler yokluğunda bile çevre politikasının niceliği ve kapsamı artmıştır (Biedenkopf ve Delreux, 2024: 420)<sup>3</sup>. Bu gelişmelerin ardında yatan temel unsurlar, çevre sorunlarının uluslararası niteliğinin görünürlüğünün artmasıyla artan kamuoyu ilgisi ve baskısı sonucunda çevrenin siyasi bir mesele haline gelmesi veya çevre meselelerinin siyasallaşması temelinde gerçekleşmiştir. Ayrıca çevre hareketleri ve sivil toplum örgütleri, daha sonra da yeşil siyasî partilerin ortaya çıkışıyla birlikte çevreye dair toplumsal ve siyasal örgütlenme kurumsallaşmış, Seveso felaketi (1976) gibi endüstriyel kazalar, enerji krizleri, Ren Nehri ve Kuzey Denizi'nin kirlenmesi gibi sınır ötesi kirlilik sorunları, asit yağmurları, çevre konularını acil önlem alınması gereken alanlar haline getirmiştir (Biedenkopf ve Delreux, 2024: 421; Haigh, 1986: 198; Hoerber ve Weber, 2021: 3,10; Meyer, 2024: 2-3).<sup>4</sup>

Bu gelişmeler ile paralel biçimde 1972 yılı Stockholm Konferansı'nın yarattığı uluslararası ivme ve yine aynı yıl yayımlanan Roma Kulübü'nün "Büyümenin Sınırları" raporu ekonomik büyümenin çevresel sınırlarını gündeme taşıyarak Avrupa'daki çevre tartışmalarını hızlandırmış küresel çevre yönetişiminin başlangıç döneminde topluluğu harekete geçmeye itmiştir (Biedenkopf ve Delreux, 2024: 421). Bu küresel eğilimlere ek olarak, topluluk boyutunda tek tek üye devletlerin inisiyatifine bırakılan sektörel önlemlerle karakterize edilen homojen bir kirlilik karşıtı politika yokluğu, bu durumun rekabetin bozulmasına yol açacağı korkusu ile Hollanda ve Batı

3 Biedenkopf ve Delreux (2024:420), AB'nin çevre politikasının başlangıçta iç pazarla bağlantılı olarak, öncelikle ürün standartlarının uyumlaştırılması yoluyla ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Ancak 1970'lerden bu yana, kapsam giderek genişleyerek birçok alt çevre alanlarını kapsamaya başlamıştır. İlk olarak sınır ötesi hava kirliliğine dikkat çekilmiş, ardından su, kimyasallar ve biyolojik çeşitlilikle ilgili politikalar geliştirilmiştir. 1990'ların sonunda, AB'nin resmi olarak iklim politikalarını benimsemeye başlamasıyla birlikte önemli bir genişleme yaşanmıştır.

4 1970'lerde Avrupa'da çevre ve sosyal politikaların gelişimi sadece devletlerin inisiyatifleriyle gerçekleştirilmemiştir. Cram (1993: 136) ve Laffan ve Mmazy'in (2005:40) de belirttiği üzere, 1970'lerde AT'nin sosyal ve çevresel politikalarının gelişimi, büyük ölçüde çıkar gruplarının – özellikle çevreciler ve kadınların – seferberliğine ve Avrupa Komisyonu'nun "amaçlı fırsatçılığına" (Ing. purposeful opportunism) dayanmaktaydı. Avrupa Komisyonu, kendi yetkilerini genişletmek ve politika alanlarını büyütmek için, toplumsal taleplerden doğan fırsatları bilinçli olarak değerlendirmiştir. Komisyon, çevreci ve feminist grupların taleplerini kendi gündemine alarak hem bu grupları yanına çekmiş hem de çevre ve sosyal politika gibi yeni alanlarda AB düzeyinde yetki oluşturmuştur. Ek olarak Meyer'in de (2024) raporunda belirttiği üzere resmî olarak en zayıf kurum olmasına rağmen AP'nin çevre gündeminin oluşmasında kritik bir rol üstlenmiştir. Parlamento, Genel Kurul kararlarının yanında özellikle Sosyal İşler ve Halk Sağlığı Komitesi aracılığıyla çevreyi ulusal ve uluslararası düzeyden topluluk gündemine taşımış; Jacop Boersma, Adriaan Oele ve Hans Edgar Jahn gibi milletvekillerinin kendi inisiyatif raporları, soru önergeleri ve siyasi ittifaklarıyla çevre sorunlarını AB Komisyon ve AB Bakanlar Konseyi'nin öncelikli gündem maddesi haline getirmiştir (Meyer, 2024: 14-17).

Almanya gibi bazı üye devletlerin önceden kendi ulusal düzeylerinde kabul ettikleri çevre standartlarını Avrupa düzeyine taşıma istekleri söz konusu gelişmelerde öncü rol oynamıştır (Biedenkopf ve Delreux, 2024: 422 ; Vari ve Zeno-Zencovich, 2004: 221). Diğer önemli bir etken ise ABD'de 1970'te yürürlüğe giren Ulusal Çevre Politikası Yasası (National Environmental Policy Act) ve çevre kurumlarının kurulması, Avrupa için bir model teşkil etmiş ve Komisyon ile Parlamento raporlarında sıkça atıf yapılan bir referans noktası olmuştur (Meyer, 2024: 2-3).

Bu ivme ile 1973 yılında Birinci Çevre Eylem Programı (1973–1976) başlatılmıştır. Bu evrede çevre, daha çok iç pazarın işleyişiyle bağlantılı ele alınarak ekonomik entegrasyonun önüne engel çıkarmaması gereken bir konu olarak görülmüştür. Diğer yandan çevre gündeminin odağı yalnızca kirlilikle sınırlı kalmamış; balıklar ve yabani yaşamın korunması gibi doğa koruma konularına da genişlemiş, bu durum ise 1970'lerde nükleer enerjiye ilişkin ortaya çıkan tartışmaların habercisi olmuştur (Meyer, 2024: 13). Bu dönem idealist bir başlangıç olarak da adlandırılmakla birlikte literatürdeki “ticaret–çevre eksenli başlangıç” vurgusuyla uyumludur (Knill & Liefferink, 2021;17-18 Haigh, 2016; European Environmental Bureau, 2005: 18).

Avrupa Tek Senedi'nden (1987) önce, çevrenin korunması veya çevre politikası özerk bir politika alanı olarak ele alınmamış, topluluğun ekonomik çerçevesi içinde dolaylı olarak kapsamıştır (Knill ve Liefferink, 2007: 17-18). 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi (ATS), AB'nin çevre alanındaki faaliyetlerinin hukuki temelini değiştirmiştir. Roma Antlaşması'na “Çevre” başlıklı yeni bir bölüm eklenmiş ve bu alanda topluluğa açık bir yetki vermiştir. Böylece ATS, çevreyi “bağımsız bir politika alanı” haline getirmiş ve çevrenin korunmasının tüm AET politikalarına entegre edilmesini gerekli kılmıştır (Mengi & Algan, 2003, 190). Bu tarihten itibaren çevre politikası, hukuki açıdan açıkça tanımlanmış hedef ve ilkeler etrafında yapılandırılmıştır. Antlaşmanın 130r, 130s ve 130t maddeleri çevre politikasının esaslarını önleyici tedbirlerin alınması, kaynağından düzeltme ilkesi, kirlüten öder ilkesi ve diğer politikalarla bütünleşme ilkesi olarak benimsemiştir (Mengi ve Algan, 2003: 191). Ayrıca antlaşmada, Madde 100 (A/3)'da Avrupa Birliği Komisyonu'nun “sağlık, güvenlik, çevre koruma ve tüketici koruma ile ilgili ...öngörülen tekliflerinde yüksek düzeyde koruma temel alacağını” belirtmiştir. Bu madde ile çevre düzenlemelerinin ve AB ülkeleri arasındaki çevre kurallarının uyumlaştırılması sürecinde, ortak standardın en düşük ortak paydaya indirgenmesi riskine karşı güvence geliştirilmesi tasarlanmıştır (Bermann, 1989: 542). Böylelikle, ATS çevrenin korunmasını topluluğun açık bir hedefi olarak tanıtmış ve aynı zamanda topluluk kurumlarının çevre konularında harekete geçme yetkilerini de büyük ölçüde güçlendirmiştir.

Bu gelişmeler ile çevre politikasının diğer politikalardan bağımsızlığı henüz tamamlanmamakla birlikte çevre politikalarının topluluk politikaları arasında özerk bir alan olarak kurumsallaşmasının başladığı kabul edilmiştir (Calfec, 1998: 50).

Maastricht Antlaşması (1992) ile birlikte çevre politikası, “çevreye saygılı, sürdürülebilir ve enflasyonist olmayan bir büyüme” hedefiyle antlaşmanın maddelerine (md. 2) doğrudan dâhil edilerek topluluğun temel politikaları arasında sayılmıştır (Treaty on European Union, md. 2; Mengi ve Algan, 2003: 192). Bu ibarenin eklenmesi, çevrenin artık yalnızca ikincil bir kaygı veya politika alanı olmaktan çıkarak AB’nin genel amaçlarının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildiğini gösterir. Madde 3/k ile de topluluğun faaliyetleri arasında “çevre alanında bir politika” ifadesiyle “çevre alanında” bağımsız bir politika alanının oluşturulması genel hedefler düzeyine yükseltmiştir. Böylece AB genelinde entegre ve yatay bir çevre politikasının yanı sıra sürdürülebilir büyümenin gerekliliği hedefiyle çevrenin korunmasının, faaliyetlerin tasarlanması ile uygulanmasında temel yönlendirici normlar olarak belirlendiği görülmektedir. Bu durum, çevre politikalarının bir amaç hedef olarak kurumsallaştırılması ve çevrenin hem hedeflerde (md. 2) hem faaliyetlerde (md. 3k) görünür kılınması, çevre koruma gerekliliklerinin yalnız çevre başlığı altında değil tüm politika alanlarına ana eksen olarak nüfuz etmesi gerektiğini göstermektedir (Van Calster ve Reins 2017: 3).

Antlaşmanın 130/r 2. maddesinde topluluğun çevre politikasının ihtiyatlık ilkesine dayanacağı açıkça belirtilmiş, böylece AB, çevre politikalarında zararın kesin kanıtı beklenmeden de önleyici düzenleme yapma yetkisini hukuki temele kavuşturmuştur (Wilkinson, 1992: 224). Ayrıca çevreye dair alınacak kararlarda oybirliği yerine nitelikli çoğunluk esası (qualified majority voting) genel kural haline getirilmiştir. Bununla birlikte, mali önlemler, arazi kullanımı ve imar planlaması ile enerji arz yapısı gibi özellikle hassas görülen alanlarda oybirliği ilkesinin korunmasına devam edilmiştir. AB’nin kendi anlatımında bu evre, çevre alanının yalnızca bir “hedef” olmaktan çıkıp kendi başına bir politika düzeyine yükseltilmesi olarak özetlenir (EUR-LEX, 2025a). Bu dönemde ayrıca 1990 tarihli Konsey Tüzüğü ile Avrupa Çevre Ajansı (EEA) kurulmuş ve 1993’te Kopenhag’da faaliyetlere başlamıştır.

Amsterdam Antlaşması (1997, yürürlük 1999), sürdürülebilir kalkınmayı AB’nin kurucu amaçları arasına katmış ve çevresel koruma gerekliliklerinin tüm politikaların tanımına ve uygulanmasına entegre edilmesini zorunlu kılmıştır (European Parliament, 2025, md. 6). Antlaşmanın 6. maddesinde belirtildiği üzere “Çevrenin korunmasına ilişkin gereklilikler, sürdürülebilir

*kalkınmanın teşvik edilmesi amacıyla, topluluğun politikalarının ve faaliyetlerinin tanınmasına ve uygulanmasına entegre edilecektir.*" ifadesi genel ilkeler kısmına taşınarak tüm politika alanları için bağlayıcı hale getirilmiştir. Artık çevre koruma, yalnızca çevre politikalarında değil tarım, ulaştırma, enerji, sanayi, ticaret gibi tüm politikaların hazırlanması ve uygulanmasında dikkate alınması gereken temel bir ilke haline gelmiştir. Ayrıca, "çevrenin yüksek düzeyde korunması ve kalitesinin iyileştirilmesi" açıkça temel görevler arasında ifade edilmiştir. Böylece Maastricht'teki gibi kısmen zayıf bir taahhüt (çevreye saygılı, sürdürülebilir ve enflasyonsuz büyüme) yerine daha güçlü bir çevresel koruma taahhüdü getirilmiştir (Knill ve Liefferink, 2021: 26).<sup>5</sup>

Lizbon Antlaşması, AB'nin temel hedefleri olarak iklim değişikliğiyle mücadele ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerini getirmiştir (m. 3). Bu antlaşma ile çevre, AB ile üye ülkeler arasında paylaşılan yetki alanlarından biri olarak kabul edilmiştir. Lizbon Antlaşması, AB'ye tüzel kişilik tanınmasıyla AB'nin, çevre ve iklim alanında uluslararası antlaşmalara tek başına taraf olabilme yetkisini kazandırmıştır. Daha önceki antlaşmalarda açıkça belirtilmeyen iklim değişikliği vurgusu bu antlaşma ile çevre politikasının odak noktası haline gelmiştir. Ayrıca maddeler 2(5) ve 191(1) ile AB, yalnızca Avrupa içinde değil küresel ölçekte de çevre korumasına ve iklim değişikliğine katkıda bulunmayı hedeflediğini ilan etmiştir. Bu durum ise çevrenin korunması ve iklim krizinin önlenmesinin AB kimliğinin bir parçası olduğunu dünyaya ve Avrupa vatandaşlarına ilan eden bir siyasi beyan niteliği taşıması biçiminde yorumlanmıştır (Sydnes, 2022: 10-11). Ek olarak, AB'nin uluslararası bağlamda liderlik rolünün bilincinde olduğunu, az gelişmiş bölgelerde farkındalık yaratmayı ve destek sağlamayı, çevresel zorluklarla küresel ölçekte mücadele etmeyi amaçladığını ortaya koymaktadır (Sydnes, 2022: 11-12).

Bu tarihsel süreç içerisinde AB'nin çevre müktesebatının genişlemesi, bazı önemli gelişmelerden kaynaklanmıştır. Bunlar; yasal bir antlaşma temelinin oluşturulması, iklim değişikliğine yönelik siyasi ilginin artması ve salt düzenlemenin ötesine geçen politika araçlarına doğru geçiş olarak sıralanmaktadır (Biedenkopf ve Delreux, 2024: 420). Çevre müktesebatında 1990'ların ortalarından itibaren yeni konuları düzenleyen mevzuatın sayısı azalırken 2000'lerin ortalarından itibaren çıkarılan düzenlemelerin çoğu,

5 Nice Antlaşması (2001) ise esas olarak AB'nin kurumsal yapısını genişleyen üyeliklere uyarlamayı hedeflemiş olup çevre politikası açısından Amsterdam ve Lizbon Antlaşmaları kadar doğrudan yenilikler getirmemiştir. Bununla birlikte, nitelikli çoğunluk oylamasının kapsamını genişleterek çevre alanında karar alma sürecini kolaylaştırmış, ancak mali önlemler, arazi kullanımı ve enerji arzı gibi hassas konularda oybirliği kuralını muhafaza etmiştir (Douma, 2025). Bu yönüyle Nice Antlaşması, çevre politikalarının içeriksel gelişiminden ziyade genişleyen AB içinde uygulanabilirliğini ve kurumsal işlevselliğini güçlendiren bir nitelik taşımıştır.

artık mevcut yasaların değiştirilmesine odaklanmıştır (Biedenkopf ve Delreux, 2024: 420).

Avrupa Birliği çevre politikasının birincil hukuki dayanağı, Lizbon Antlaşması ile konsolide edilen Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma hükümleridir. Bu yapı, Avrupa Tek Senedi (1987), Maastricht (1992/93) ve Amsterdam (1997/99) antlaşmaları ile kademeli olarak inşa edilmiştir. AB hukukunda ikincil düzenlemelerin türleri ve bağlayıcılık dereceleri, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkındaki Antlaşma'nın 288. maddesinde açıkça belirlenmiştir. Bu hükmü göre, tüzükler, yönergeler veya direktifler ve kararlar bağlayıcı niteliktedir; buna karşılık tavsiyeler ve görüşler bağlayıcı değildir. Literatürde bu madde, AB çevre yükümlülüklerinin nasıl tanımlandığını ve uygulandığını kavramak için temel bir çıkış noktası olarak değerlendirilmektedir (Mengi ve Algan, 2023: 195).

Bunların yanı sıra, çevre yönetişi alanında “yumuşak hukuk” (soft law) araçlarının da önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Tavsiye kararları; görüşler, davranış kuralları, kılavuzlar ve benzeri belgeler bağlayıcı güç taşımamakla birlikte, beklentileri şekillendirme, idari takdiri yönlendirme ve kimi durumlarda yargısal denetimde tutarlılık kriteri olarak dikkate alınma işlevi görmektedir (TFEU, md. 288; Korkea-aho, 2013: 172). Adalet Divanı İçtihatları da AB'nin çevre politikasının gelişiminin bir parçasıdır. Çevre politikası, sadece iç hukuk düzenlemeleri değil aynı zamanda AB'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülükler tarafından da şekillendirilmektedir (Mengi ve Algan, 2023: 196).<sup>6</sup>

Güncel olarak Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşmanın 191 (1) maddesine göre AB'nin çevre politikası; \*çevre kalitesinin muhafaza edilmesi, korunması ve iyileştirilmesi, \* insan sağlığının korunması, \* doğal kaynakların basiretli ve rasyonel biçimde kullanılması, \* bölgesel veya dünya çapındaki çevre sorunlarının ele alınmasına yönelik uluslararası düzeydeki tedbirlerin teşvik edilmesi ve özellikle iklim değişikliğiyle mücadele edilmesi gibi hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

AB'nin çevre hukuku veya çevre politikasının temel ilkelerini ve koruma düzeyini tanımlayan Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşmanın 191 (1). maddesine göre temel çevre politikaları ilkeleri; “*kirleten öder ilkesi*”, “*bütünleyicilik veya diğer politikalarla bütünleştirme ilkesi*”, “*yüksek seviyede koruma*”, “*kaynakta önleme*” ve “*iltiyatluluk ilkesi*” olarak sıralanmaktadır.

6 AB'nin taraf olduğu çok taraflı çevre anlaşmalarının detaylı tablosu için bkz. European Commission 2025.

Bu ilkeler çerçevesinde AB'nin güncel çevre politikalarına dair değerlendirilmesi gereken en önemli husus 2022 yılında yürürlüğe giren 8. Çevre Eylem Programı'dır. Bu program 2030 yılına kadar AB'nin çevre politikalarına dair yasal olarak bağlayıcı bir metnidir (UEA: 2025: 6). Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı temel alan program, AB'nin bahsedilen ilkeleri çerçevesinde 2050 yılına kadar uzun vadeli bir vizyonun yol haritasını çizmektedir. Çevre Eylem Programı'nın öncelikli hedefleri, Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal) kapsamındaki 2030 Biyoçeşitlilik Stratejisi (EU Biodiversity Strategy for 2030), Yeni Döngüsel Ekonomi Eylem Planı (New Circular Economy Action Plan), Sürdürülebilirlik için Kimyasallar Stratejisi (Chemicals Strategy for Sustainability) ve Sıfır Kirlilik Eylem Planı (Zero Pollution Action Plan) gibi taahhütlere dayanmakta ve bunları aşan bir yön çizerek AB'nin politikalarına yön vermektedir (Eur-Lex., 2025b, md. 11).

Program, refah ve sağlıklı ekosistemlerin birbirine bağımlılığını vurgulamakta ve aynı zamanda AB'nin eylemlerini BM 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin uygulanmasıyla ilişkilendirmektedir. Programın çerçevesi, 2030 için altı öncelikli hedefe dayanmaktadır: (1) yüzyılın ortasına kadar AB'nin sera gazı azaltım hedeflerine ve iklim nötrlüğüne ulaşmak; (2) iklim değişikliği karşısında dayanıklılığı ve uyum kapasitesini güçlendirmek; (3) döngüsel ekonomi stratejileriyle ve ekonomik büyümeyi kaynak tükenmesinden ayırarak rejeneratif bir büyüme modelini teşvik etmek; (4) insan sağlığını korumak için hava, su ve toprakta sıfır kirlilik hedefini ilerletmek; (5) biyolojik çeşitliliği ve doğal sermayeyi korumak ve restore etmek; ve (6) özellikle enerji, ulaştırma, sanayi, binalar, ticaret, turizm ve gıda sistemleri gibi yüksek etkili sektörlerde üretim ve tüketim modellerine bağlı çevre ve iklim baskılarını azaltmak.

8. Çevre Eylem Programı'nın 2024 yılı izleme sonuçları (UEA: 2025: 12- 16), Avrupa Birliği'nin 2030 çevre hedeflerine ulaşma konusunda ciddi zorluklarla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Göstergelerin büyük bir bölümü “muhtemelen hedefinden sapmış” veya “hedefinden sapmış” kategorisinde yer almakta; yalnızca sınırlı sayıda gösterge “hedef doğrultusunda” durumundadır. Bu bulgu, çevre müktesebatının genişliği ve olgunluğuna rağmen uygulamada beklenen dönüşüm hızının yakalanamadığını göstermektedir. Ancak 8. Çevre Eylem Programının 2024 izleme sonuçlarına göre, hedeflerden kesinlikle sapma olduğu belirlenen alanlar şunlardır: tüketim ayak izi, arazi kullanımı, arazi kullanım değişikliği ve ormancılıktan kaynaklanan sera gazı emisyonları ve organik tarım alanlarının payı. Özellikle üretim ve tüketimle bağlantılı çevresel baskılar, 2030'a kadar gerçekleşmesi en zor alan olarak öne çıkmaktadır.

Enerji tüketiminin azaltılması, yenilenebilir enerji payının artırılması, döngüsel malzeme kullanım oranının yükseltilmesi, ulaşımda otobüs ve trenlerin payının artırılması ve organik tarım hedeflerinin mevcut gidişatla gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Bu durum, enerji, gıda, ulaşım ve sanayi sistemlerinde köklü dönüşüm ihtiyacını ortaya koymaktadır. Biyoçeşitlilik ve ekosistemler alanında kara ve deniz koruma hedefleri, kuş popülasyonlarının iyileştirilmesi ve orman ekosistemlerinin bağlantılılığının artırılması hedefleri geride kalmaktadır.

Benzer şekilde, iklim değişikliğine uyum kapsamında iklim kaynaklı ekonomik kayıpların azaltılması ve kuraklık etkilerinin sınırlandırılması da başarısızlık riski taşımaktadır. Buna karşılık, sera gazı emisyonlarının 2030'a kadar %55 azaltılması ve hava kirliliğine bağlı erken ölümlerin azaltılması hedeflerinde ilerleme kaydedilmektedir. Ayrıca yeşil tahviller, çevresel vergiler ve eko-inovasyon göstergeleri olumlu seyretmektedir. Ancak raporun da vurguladığı üzere bu olumlu gelişmeler gerekli dönüşümü tetiklemek için yetersiz kalmaktadır. Fosil yakıt sübvansiyonlarının sürmesi, çevre koruma harcamalarının sınırlılığı ve özel sermayenin yeşil yatırımlara yönlendirilmesindeki eksiklikler, dönüşümün önündeki en önemli engellerdir. Sonuç olarak, 8. Çevre Eylem Programı izleme sonuçları, AB çevre politikasının mevcut gidişatıyla 2030 hedeflerine ulaşamayacağını, bu nedenle acil, kararlı ve sistemsel politikaların hayata geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.

### 3. Avrupa Birliği'nde Yönetişel Kriz ve Çevre Politikaları İlişkisi

AB, 21. yüzyılının başlangıcından itibaren başlayan küresel dalgalanmalardan etkilenmiştir. 11 Eylül 2001 İkiz Kule saldırılarının ardından başlayan post-modern soğuk savaş ortamı, Amerika Birleşik Devletleri ve düşmanları şeklinde nitelenebilecek yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Bu dönemde bir yanda Rusya ve Çin, diğer yanda ABD şeklinde özetlenebilecek kutuplaşma, Ortadoğu'daki vekalet savaşlarında kendini göstermektedir. Bu tabloda Avrupa kıtası adeta arada kalmış ve ne yapacağını bilemez bir görüntü sergilemiştir. Tüm bunlar yaşanırken, savaşlar nedeniyle başlayan göçmen akınları, enerji kaynaklarına erişim zorlukları, ulusal çapta karar alma sınırlılıkları gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.<sup>7</sup> Ve bunların akabinde Birleşik Krallık Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı almıştır.

7 Benzer biçimde Bujdei-Tebeica da (2024: 35), 2010'ların başındaki borç krizini, 2015 göç krizini ve 2016'daki Brexit referandumunu, euroskeptisizmi (Avrupa şüpheciliği) besleyen temel dönüm noktaları olarak, son yirmi yılda kıtanın siyasi yapısını şekillendiren önemli ve dinamik bir olgu çerçevesinde ele almaktadır.

Bu olayların akabinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde, Schimmelfennig'e (2014) göre, düzenleyici AB siyaseti politika portföyünü Batı Avrupa'nın ötesine büyük ölçüde genişletmiştir. Bu sıçrama, AB'nin kapasitesini ve topluluğunu strese sokmuştur. Birincisi, para politikası ve kişilerin serbest dolaşımı gibi yeni entegre edilen politikalar, politika şoklarına karşı koymak için zayıf ulusüstü kapasiteye sahip düzenleyici politikalar olarak tasarlanmıştır. Ayrıca, entegrasyonun derinleşmesi, Avrupa entegrasyonunu ulusal sınırlar içinde siyasallaştırmış ve milliyetçi seçmenleri ve partileri harekete geçirmiştir. Bunlara ek olarak Euro krizi (2009-2015), göç (veya mülteci veya Schengen) krizi (2015/16) ve Covid-19 pandemisi (2020-2022) AB yönetsel krizini derinleştirmiştir. Her durumda krizler, önce en savunmasız üye devletleri bunaltmış, ardından da açık bir dağılma tehdidinde dönüşmüş, bütünleşik bir politikaya gelen dışsal tehditler olarak kendini göstermiştir. (Schimmelfennig, 2014: 3399-3406)

Halen devam AB yapısına ilişkin sert tartışmalara çok sayıda örnek verilebilir. Örneğin, Almanya Başbakanı Friedrich Merz ve Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Avrupa'nın kamuoyu yoklamalarında yükselişe geçen hoşgörüsüz ve göçmen karşıtı partilere karşı daha fazla çaba göstermesi gerektiğini söylemişlerdir. Macron ve Merz, otoriterliğin "karanlık aydınlanmasına" karşı Avrupa'nın kararlılığını geliştirmeyi talep etmişlerdir. (Reuters, 2025). Öte yandan, yapılan bir araştırmada "*Fransızların yalnızca yüzde 41'i AB'ye üye olmayı iyi bir şey olarak görürken, Almanların yüzde 54'ü, İspanyolların ise yüzde 61'i AB'ye üye olmayı iyi bir şey olarak görmektedir.*" biçiminde bir sonuç yer almaktadır. Bu arada, AB'nin hayatlarını olumsuz etkilediğini söyleyenlerin oranı 2021-2024 yılları arasında %27'den %37'ye çıkmıştır (RFI, 2025).

Çevre politikalarıyla ilgili rahatsızlık da artmaktadır. Bu durumun arka planına bakılacak olursa; 1990'lı yıllarda Avrupa Birliği çevre politikasının kurumsal temellerinin güçlenmesi, eşzamanlı olarak yönetim yöntemlerinde daha fazla adem-i merkezîyetçilik ve esneklik arayışlarıyla birlikte gelişmiştir. 1980'lerde gözlenen ilerlemeci eğilimin aksine, 1990'ların başında Komisyon'un çevre alanındaki toplam mevzuat üretiminde belirgin bir azalma yaşanmış, bazı yasa önerileri geri çekilmiş veya önemli ölçüde değiştirilmiştir (Golub, 1996: 700). Bu durum, üye devletlerin merkezi ve ulus-üstü çevre politikalarının hızlı biçimde genişlemesine yönelik artan siyasal direncinin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (Pollack, 2000: 525). Söz konusu direnç, özellikle subsidiarite (yerindenlik) ilkesinin Maastricht Antlaşması'nda genel bir ilke haline getirilmesiyle kurumsal ifadesini bulmuş ve daha ayrıntılı bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Böylelikle çevre politikası, AB'nin temel hedefleri arasında yerini korumakla birlikte, 1990'lı yıllarda

daha ihtiyatlı, esnek ve üye devletlerin hassasiyetlerine duyarlı bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde seçilen somut örneklerle dair açıklama yapmak ihtiyacı bulunmaktadır. Öncelikle bu örneklerin tercih edilmesinin nedeni, AB'nin çevre ve iklim politikalarının merkezinde yer almaları ve AB'nin yönetsel krizlerinin görünür hale geldiği temel alanları temsil etmeleridir. Literatürde iklim değişikliği, enerji politikası ve karbon piyasaları gibi AB'nin geniş kapsamlı çevre politikaları üzerine çok sayıda çalışma bulunmasına karşın; tarım, ormansızlaşma, kimyasallar ile çevre politikası çerçevesinde siyasi-idari yapı ve egemenlik temelli tartışmalar gibi yönetsel kırılğanlıkları yansıtan daha spesifik alanlar görece daha az incelenmiştir.

Yukarıda bahsi geçen sistemsel sorunların yansıması çerçevesinde ortaya çıkan problemlere ilişkin güncel eleştirilere örnek vermek gerekirse; İtalya, İspanya ve Polonya'daki çiftçiler, AB'nin tarım politikalarına karşı devam eden protestoların bir parçası olarak ve üretim maliyetlerindeki artışlar, azalan kârlar ve AB dışı ülkelerden gelen haksız rekabetle mücadele için önlemler talep etmek amacıyla 10 Şubat 2024 tarihinde gösteri düzenlemiştir. Çiftçiler, 27 ülkeden oluşan AB'nin çevre ve diğer konulardaki politikalarının mali bir yük oluşturduğundan ve ürünlerini AB dışı ithalatlardan daha pahalı hale getirdiğinden şikâyet etmiştir (AP News, 2025). Bir diğer protesto gösterisi olan "Yeşil Mutabakat'a Son" sloganıyla düzenlenen yürüyüş, AB'nin tarım politikalarına, özellikle de tarımı daha iklim dostu hale getirmeyi amaçlayan Yeşil Mutabakat olarak bilinen politikaya şiddetle karşı çıkan bir çiftçi sendikası olan Solidarity tarafından düzenlenmiştir. Çiftçiler, bunun işlerine müdahale ettiğini ve kendilerine yüksek maliyetler yüklediğini söylemiştir (AP News, 2025). Avrupa Birliği tarihinde çiftçi hareketleri ve tarımsal protestolar yeni bir olgu değildir. Her ne kadar 2023-2024 çiftçi şikâyetleri çeşitli nedenlere dayansa da esasen AB politikalarının özellikle Ortak Tarım Politikası ile Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın çoğunlukla tarımsal pratiklerin gerçekleriyle uyumsuz ve aşırı müdahaleci olarak algılanmasıyla ilişkilidir. Tüm bu protestolar, AB'nin çevresel düzenlemelerle tarım sektörü üzerindeki mali ve kurumsal baskılarını görünür kılmakla birlikte çevre düzenlemelerinin AB'nin yönetsel meşruiyetine dair çatışma noktalarından biri haline geldiğine işaret etmektedir (Matthews, 2025; Finger, Fabry, Kammer vd., 2024).<sup>8</sup>

8 Çiftçilerin protestolarında öne çıkan şikâyetler, esasen AB'nin hukuki metinleriyle getirilen çevresel yükümlülüklerden kaynaklanmaktadır. Özellikle 2021 tarihli Ortak Tarım Politikası (CAP) Stratejik Planlar Tüzüğü (Regulation (EU) 2021/2115) ve CAP Finansman, Yönetim ve İzleme Tüzüğü (Regulation (EU) 2021/2116), çiftçilere doğrudan ödemelerden yararlanabilmeleri için belirli çevresel koşullara uyma zorunluluğu getirmiştir. Bu kapsamda sulak alan ve turbalıkların korunması (GAEC 2), ürün rotasyonu zorunluluğu (GAEC 7) ve tarım arazilerinin en az %4'ünün üretim dışı bırakılması (GAEC 8) gibi düzenlemeler tarımsal

Özünde bu tepkiler üretim ile çevresel hedefler arasındaki önceliklerin yeniden dengelenmesi gerektiğini savunmak için kullanmıştır.

Çevre sorunlarına ilişkin bir diğer konu olan Ormansızlaşma ve bu alanda çıkarılan ilgili tüzel düzenlemeler - (Ormansızlaşmanın Önlenmesi Tüzüğü: the Regulation on Deforestation-free Products-EUDR) konusunda da itirazlar yükselmektedir. AB içinde 11 üye devlet, EUDR'yi daha da zayıflatmak ya da uygulamasını ertelemek için Komisyona çağrı yapmıştır. Bu ülkeler arasında Avusturya, Lüksemburg, İtalya, Finlandiya, Çekya, Hırvatistan, Portekiz, Romanya, Slovenya gibi ülkeler bulunmaktadır. Ayrıca 18 AB ülkesi, yasanın uygulanmasının “basitleştirilmesi” ve ertelenmesi için ortak bir mektup göndermiştir (Business and Human Rights, 2025). Uluslararası hukuk / ticaret mekanizmaları bağlamında, EUDR'ye karşı bazı tedarikçi ülkeler WTO'ya başvurmuştur ya da düzenlemenin ayrımcı olduğunu iddia etmektedir (WTO, 2025). Bir diğer örnekte ise, Doğa Restorasyon Yasası oylamasında, İtalya, Hollanda, Macaristan, Polonya, İsveç gibi ülkeler karşı oy kullanmış ya da çekimser davranmayı tercih etmiştir. Temel olarak EUDR Tüzüğü ve ilgili diğer belgeler AB pazarına arz edilen ürünlerin yakın tarihli ormansızlaşma ile bağlantısız olduğunu kanıtlamayı şart koşturmaktadır ve AB'nin 2030 Biyoçeşitlilik Stratejisi kapsamında şekillenen çevre politikalarının önemli bir parçasıdır. Düzenlemenin temel hedefi, AB'nin küresel ormansızlaşmadaki sorumluluğunu azaltmak ve üretim, tüketim, ticaret zincirlerini doğrudan çevresel hedeflerle uyumlu hale getirmektir (European Commission, 2023). Uyum kapasitesi ve maliyetleri ve (uluslararası) ticarete yaşanan sorunlar nedeniyle temel olarak yükselen itirazlar ve ertelemeler aslında AB çevre politikasının yönetim sorunlarını görünür kılmaktadır. Her ne kadar EUDR'nin temel amacı ormansızlaşmayı azaltmak olsa da, Gilbert (2024: 6) bu düzenlemenin etkisinin sınırlı kalacağını, özellikle ABD ve Çin gibi diğer büyük tüketici ülkeler benzer düzenlemeler getirmedikçe ormansızlaşmanın sadece AB dışı pazarlara yönleneceğini belirtmektedir. Diğer yandan da EUDR çevre politikası açısından yalnızca ormanların korunmasına yönelik teknik bir düzenleme olmayıp aynı zamanda AB'nin küresel düzeyde çevresel sürdürülebilirliği destekleyen kararlı, kapsamlı duruşunu yansıtan bir politikadır. Bu yönüyle

---

üretim kapasitesini sınırlayıcı ve maliyet artırıcı hükümler olarak görülmektedir (Matthews, 2024:84-85). Ayrıca, Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesinde kabul edilen Çiftlikten Çatala ve Biyoçeşitlilik Stratejileri, pestisit kullanımının yarı yarıya azaltılması, gübre kullanımının %20 düşürülmesi ve organik üretimin genişletilmesi gibi hedeflerle çiftçiler üzerinde ek baskı yaratmıştır (Matthews, 2024: 85). Bu düzenlemelere ek olarak, Pestisitlerin Sürdürülebilir Kullanımı Direktifi ve Doğa Restorasyonu Yasası gibi yeni yasal girişimler de çiftçiler tarafından aşırı müdahaleci olarak değerlendirilmiş, bu nedenle çevre politikaları AB'nin tarım politikasındaki mevcut kriz algısının merkezinde konumlanmıştır (Matthews, 2025; Finger vd., 2024: 61-62).

AB çevre politikasının uzun vadeli vizyonunu, üretim–tüketim zincirlerini iklim ve biyoçeşitlilik hedefleriyle uyumlu hale getirme hedefini yönetsel kriz perspektifinde somutlaştırmaktadır. Çünkü, EUDR’nin ticaret ve büyüme odaklı bir yaklaşım ile uygulanmaya çalışılması, tüketimin azaltılması ve yeterlilik politikalarının göz ardı edilmesi ile AB’nin çevresel düzenlemeler yaparken, aşırı tüketimi düşürmek ve kendi iç tüketimini sınırlandırmak gibi stratejilere yeterince yer vermemesi de çevre politikalarına yönelik dikkate alınması gereken bir durumu yansıtmaktadır (Besliu, 2024).

Çevre kirliliğine yol açan kimyasal madde düzenlemeleri konusunda da itirazlar yükselmektedir. Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında 2020 yılında başlatılan AB Sürdürülebilirlik için Kimyasallar Stratejisi, zehirden arınmış bir çevre hedefiyle en zararlı kimyasalların tüketici ürünlerinden yasaklanmasını ve daha güvenli ve sürdürülebilir kimyasal yeniliklerin teşvik edilmesini amaçlamaktadır (European Commission, 2020). Bu politika AB’nin kimyasal maddeler alanındaki çevresel hedeflerini PFAS özelinde merkezî bir eksene koymaktadır. Polonya ve Çekya gibi bazı üye devletler, flutolanil adlı Perfloroalkil ve polifluroalkil maddeler (Per- and Polyfluoroalkyl Substances- PFAS) maddesinin acil yasaklanmasına karşı çıkmıştır. Avrupalı STK’lar ve gazeteler tarafından yapılan araştırmalar, çevrede yüzyıllarca kalabildikleri için “kalıcı kimyasallar” olarak adlandırılan zehirli maddeler olan PFAS’a yönelik AB kısıtlamalarını sınırlamak için sanayinin koordineli bir kampanya yürüttüğüne işaret etmektedir (Euronews, 2025). Öte yandan, düzenlemede PFAS’a karşı daha agresif tutum almak isteyen Danimarka, Almanya, Hollanda, İsveç gibi ülkeler öneri üzerinde yeniden revizyonlar sunmuştur.

Bir diğer temel çevre sorunu tartışması alanı, iklim politikaları ve bu doğrultudaki emisyon hedefleri konusunda alanında da ülkeler arasında önemli tartışmalara neden olmaktadır. Almanya ve İtalya’nın, 2030 emisyon hedefleri bağlamında risk altında oldukları, bu hedeflere ulaşmada ciddi açıkları bulunduğu analizlerde vurgulanmaktadır (Reuters, 2025).

Yukarıda ele alınan örnekler ağırlıklı olarak Avrupa Yeşil Mutabakatı ile bağlantılı politika alanları içerisindedir. 2019’da başlatılan Avrupa Yeşil Mutabakatı, Avrupa Birliği’nin 2050 yılına kadar iklim nötrlüğüne ulaşmayı ve ekonomik büyümeyi çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu hale getirmeyi amaçlayan kapsamlı stratejisidir. Ancak, uygulama sürecinde önemli zorluklarla karşılaşılacaktır. İlk olarak, Yeşil Mutabakat’ın hedeflerinin, etkin ve adil hukuki ve mali araçlara dönüştürülmesinde ciddi güçlükler ortaya çıktığı belirtilmektedir (Sikora, 2020). İkinci olarak, üye devletler arasındaki finansal kapasite ve sanayileşme düzeyi farklılıkları, uygulamada eşitsiz sonuçlar üretmekte ve adil geçişi engellemektedir (Sandri, 2025).

Üçüncü olarak, AB'nin yeşil standartlarının uluslararası ticaret kurallarıyla örtüşmesi, ve AB'nin küresel rekabet gücüne ilişkin kaygılara yol açarak iklim hedeflerinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Almeida, 2023). Son olarak, AB kurumları ile ulusal otoriteler arasındaki kurumsal kapasite ve koordinasyon farklılıkları, izleme ve yönetişimde darboğazlar yaratarak stratejinin genel etkinliğini azaltmaktadır (Koundouri vd, 2024). Yeşil Mutabakat'ın "çoklu krizler" (polycrisis) bağlamında hem iddialı hem de kırılgan bir siyasal-idari çerçeve olarak işlediğine dair değerlendirmeler, bu kırılganlığın yapısal niteliğine işaret etmektedir (Rosamond, 2013).

Bu tepkilerin kaynağı genelde, yönetim krizinin yarattığı güvensizlik ve tartışma ortamı ile Avrupa'da sağ popülizmin yükselişi, iklim ve çevre şüpheciliğiyle paralel seyretmektedir (Meyer, 2024: 27). Başka bir ifadeyle Euroskeptik ve anti-çevreci söylemler, AB çevre politikalarının uygulanması sürecinde ortaya çıkan yönetsel krizle doğrudan kesişmektedir. Çevresel düzenlemelerin yarattığı ekonomik ve bürokratik yük algısı, AB kurumlarına duyulan güvensizlikle birleşmekte ve bu durum çevre politikalarının teknik bir uyum meselesi olmaktan çıkarak yönetsel bir meşruiyet krizine dönüşmesine yol açmaktadır. Böylelikle çevre karşıtı söylem, yalnızca çevresel hedeflere karşı tepki olmayıp, aynı zamanda AB'nin karar alma süreçlerinin kapsayıcılığı ve meşruiyeti konusunda bir sorgulama biçimi olarak da ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, her çevre karşıtı söylem, protestolar veya tepkiler doğrudan sağ popülizm veya Euroskeptisizmle örtüşmese de bu iki söylem sıklıkla iç içe geçerek AB çevre politikalarının yönetsel krizini derinleştiren bir yapı oluşturmaktadır (Bujdei-Tebeica, 2024).

AB Parlamentosu düzeyinde de çevre politikasının yönetişim ve katılım zorlukları yarattığı görünmektedir. 1970'lerden 2000'lere kadar, AP'nin Çevre Komitesi'nde üyeler büyük ölçüde ve güçlü bir şekilde homojen, çevreci bir çizgide hareket etmekte ve bu dönem boyunca (özellikle de 1990'larda çevresel konularda, çevre dostu bir çizgide birleşmişlerdir (Burns, Carter, Davies & Worsfold, 2013: 935). Literatürde bu dönem, neredeyse "tek sesli çevreci" bir dönem olarak tanımlanmaktadır (Judge, 1992: 209; Meyer, 2024: 27). Başka bir deyişle 1990'larda AP, farklı siyasi ve ulusal aidiyetlere rağmen çevrecilik konusunda neredeyse yekpare bir tutum sergileyen, homojen ve güçlü bir çevreci aktör olarak görülmüştür. 2004 sonrası genişlemelerle birlikte Avrupa Parlamentosu çok daha heterojen hale gelmiştir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin katılımıyla farklı siyasi, ekonomik ve toplumsal öncelikler parlamentoya taşınmıştır (Meyer, 2004: 27). Bu durum Çevre Komitesi'ni de etkilemiştir. 1990'lardaki neredeyse yekpare biçimde çevre taahhütlerini güçlü biçimde savunanların yanı sıra,

bunların maliyetlerinden endişe eden ve taahhütleri geri ölçeklemek isteyen aktörlerin de bulunduğu daha çok sesli veya daha parçalı bir denge almıştır.

AB Parlamentosu, AB Komisyonu ve AB Bakanlar Konseyi arasındaki etkileşim, çevre politikalarının AB yönetsel krizinin merkezinde yer aldığını göstermektedir. Parlamento, özellikle çevre komitesinin öncülüğünde, daha radikal ve çevre yanlısı değişiklikler önerme eğilimindeyken, Komisyon çoğunlukla bu girişimlere destek vermemekte ve Konsey'in ekonomik kaygılarıyla uyumlu bir çizgide hareket ederek böylece Parlamento'nun etkisini sınırlamaktadır. 2000'lerin başından itibaren üç kurumda da merkez sağın hâkimiyet kazanması, çevre politikalarında ideolojik yakınsamaya yol açmış; bu durum radikal çevreci düzenlemeleri marjinalleştirerek daha ılımlı, maliyet duyarlı çözümleri öne çıkarmıştır. Ayrıca Komisyon'un sanayi çıkarlarını temsil eden alt birimlerinin ağırlığı, güçlü çevreci değişikliklerin desteklenmemesinde belirleyici olmuştur. Burns ve arkadaşlarının (2013) kapsamlı analizinden görülebileceği üzere, özellikle “yeşil” ve “önemli” olarak nitelendirilen değişiklikler Komisyon tarafından nadiren desteklenmiş, bu durum Parlamento'nun başarı şansını önemli ölçüde düşürmüştür. Bununla birlikte, Komisyon bu tür önerileri bütünüyle reddetmektense, genellikle daha yumuşatılmış biçimlerde müzakereye açık tutmuş, böylece çevre mevzuatı çoğu kez “güçlü çevresel iddiaları törpülenmiş” bir uzlaşma metni olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 2004 sonrası dönemde yeni karar alma normlarının (erken uzlaşmalar ve gayriresmî müzakereler, raportörün rolünün artması gibi) normalleşmesiyle küçük grupların ve radikal çevreci aktörlerin etkisi zayıflarken çevre politikaları giderek “müzakere edilmiş orta yol” çözümlerine indirgenmiştir. Sonuçta çevre politikaları ise kurumlar arası öncelik farklılıklarının ve ideolojik kaymaların yarattığı bir yönetsel kırılğanlık alanı haline gelmiştir.

Daha teknik açıdan bakıldığında da 8. Çevre Eylem Planı'nın 4. maddesinde yer alan “İzleme Mekanizması ve Yönetişim” başlığı, AB çevre politikalarının yalnızca teknik hedefler değil aynı zamanda veri temelli yönetim kapasitesi ile sınındığını da göstermektedir. İzleme sistemlerinde verilerin güncelliği, göstergelerin anlamlılığı ve ekolojik eşik noktalarına dair kritik bilgi eksiklikleri, politika yapımının sağlam temellere oturmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca veri uyumluluğu, erişim ve birlikte işlerlik konularındaki sorunlar ile Avrupa Çevre Ajansı (EEA) ve Avrupa Kimyasallar Ajansı (ECHA) gibi kurumların kapasite sınırlılıkları, AB'nin çevre hedeflerini takip ve değerlendirme gücünü kırılğan hale getirmektedir. Bu çerçevede izleme ve yönetim mekanizmalarındaki aksaklıklar, çevre politikalarına dair yönetsel krizinin teknik-idari boyutunu oluşturmaktadır.

AB üyesi devletler çevresel politikalara yönelik taleplerini ve itirazlarını farklı yöntemler üzerinden dile getirmektedir. Bu yöntemler arasında resmi mektuplar ve ortak bildirimler yoluyla taleplerini iletmek, parlamento düzeyinde karar ve eleştiriler ortaya koymak, veto tehdidinde bulunmak ya da oylamalarda çekimserlik/karşı oy kullanmak, sanayi ve tarım lobilerinin desteğiyle baskı oluşturmak ve düzenlemelerin teknik boyutlarına ilişkin revizyon önerileri sunmak yer almaktadır. Literatürde, özellikle kriz dönemlerinde (ör. COVID-19 pandemisi, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, enerji krizi) bu tür itirazların ve direnç biçimlerinin daha görünür hale geldiği vurgulanmaktadır (Durdovic et al., 2025;<sup>9</sup> Tosun, 2023; Buzogány ve Cotta, 2022<sup>10</sup>). Jeopolitik riskler ve enerji güvenliği gibi önceliklerin öne çıkması, çevre politikalarına karşı ulusal düzeydeki çekinceleri artırmakta ve özellikle de doğu-batı üye devletleri arasında yeni ayrışmalar yaratmaktadır (Khan vd., 2023). Bu durumlar, politika uyarlanabilirliğini ve eylemlerde ortaklaşmayı zorlaştırması bakımından çevre ve iklim politikalarında ortak hareket etme kapasitesini zayıflatan sinayıcı bir başka boyut olarak karşımıza çıkmaktadır.

## Değerlendirme

AB'nin çevreye ilişkin politikaları ve yönetsel krizini bir arada değerlendirmek gerekirse, en önemli bilimsel zeminin kamu politikası disiplini olduğu düşünülmektedir. Kamu politikası, meşru bir toplumsal sorunu ve / veya ihtiyacı gündeme getirerek, çözüm seçeneklerini ve en uygun seçimi (politikayı ya da programı) ortaya koyma ve bu sorunu çözme ya da ihtiyacı giderme yönünde kamusal aktörlerin ya da onların denetimi ya da gözetimi altındaki diğer aktörlerin planlı kararlarını ve eylemlerini içerir (Gül, 2015: 8). Kamu politikaları analizlerindeki yönetsel işlevler aktörlerin eylemlerine rehber niteliğinde olan; halkın görüşlerini dikkate alan çalışmalardır. Kamu politikaları kurumların, farklı düşüncelerini ölçü olarak dikkate alan aracı bir

9 Durdovic ve diğerleri (2025), Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın kabulü ile enerji krizinin aynı döneme rastlamasının kamuoyunda ve siyasi söylemde önceliklerin yeniden tanımlanmasına yol açtığını vurgulamaktadır. Bu süreçte iklim değişikliğini önleme hedefleri ikinci plana itilmiş, kısa vadeli enerji arz güvenliği kaygıları öne çıkmıştır. Yazarlar ayrıca, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin yalnızca enerji krizinin değil aynı zamanda ekonomik durgunluk, artan enerji yoksulluğu ve jeopolitik baskıların da etkisi altında olduğunu, bu koşulların post-komünist üye devletlerde AB çevre ve enerji politikalarına yönelik direncin yapısal ve kalıcı bir nitelik kazanmasına zemin hazırlayabileceğini belirtmektedir.

10 Buzogány ve Cotta (2022), çalışmasında Macaristan örneği üzerinden çevre politikalarında geriye gidişin, çevreye dair kurumsal yapının, uygulama modelinin ve yetki dağılımının yeniden ulusallaştırılması ve merkezileştirilmesi ayrıca piyasa mekanizmalarının dışlanarak devletin doğrudan kontrolünün artırılmasıyla ortaya çıktığını göstermektedir. Bu süreç, demokratik kurumların zayıflatılmasıyla paralel ilerlemekte ve özellikle post-komünist AB üyelerinde çevre politikalarının geri adımlarla şekillenmesine yol açmaktadır.

süreç ve eylemlerin gerçekleştirilmesine izin veren ortak bir anlayıştır. Her bir kurum/sektör kamu politikalarının oluşturulmasında kendi mantığını, anlayışını ortaya koymaktadır. Bu durum genel yarar ile özel çıkarlar arasında uzlaştırıcı bir etki yaratmaktadır (Usta, 2013: 101).

Bu bağlamda bakıldığında; Avrupa Birliği'nin en önemli sorunlarından birisi üye ülkelerin katılımı sorunudur. Özellikle Almanya ve Fransa dışında kalan nüfusu az ekonomisi tam anlamıyla büyümemiş ülkelerin Avrupa Parlamentosu kararlarına ve Avrupa Komisyonu uygulamalarına yeterince müdahil olamadığı konusu temel tartışma meselesi haline gelmiştir ve çevre politikalarında da bu katılım ve yönetim sorununun izlerini görmek mümkündür. Avrupa Birliği'nin yönetsel krizinde bir diğer öne çıkan husus ise kamu politikası üretim sürecinin aşamalarına ilişkin sorunlardır. Özellikle Avrupa Birliği politikaları söz konusu olduğunda denetim ve geri bildirim aşamalarının dikkate alınmadığı göze çarpmaktadır. Yine en önemli yönetsel kriz başlıklarından birisi olarak çevre politikalarının küresel ekonomik sistemle zaman zaman fazla uyumu zaman zaman ise yerelde özellikle yerelde karşımıza çıkan zıtlasma sorunudur. Özellikle ekonomisini güçlendirme ve büyümeye çalışan nüfusu ve nüfusu az olan ülkelerin yeni çevre politikalarındaki büyümelerini engelleyen unsurlara karşı direnç gösterdikleri gözlemlenmektedir. Bu direnç çevre politikalarının ulusal egemenlik vurgusu ve toplumsal hoşnutsuzluklar, sağ popülizm ve çevre karşıtı hareket ile de kesişmekte olduğunu göstermekle birlikte çevre politikalarının yalnızca teknik uyum veya düzenleme değil aynı zamanda AB'nin karar alma süreçlerinin kapsayıcılığı, meşruiyeti ve politika uyarlanabilirliği açısından sınaıa yarattığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Avrupa Birliği'nin çevre ve iklim politikaları, yalnızca teknik düzenlemeler olmayıp aynı zamanda AB'nin yönetsel kapasitesini, meşruiyetini ve toplumsal desteğini sınanan temel bir alandır. Örnekler üzerinden de görülebileceği gibi, çevre politikalarının başarılı olabilmesi için AB'nin karar alma süreçlerinde kapsayıcılığı güçlendirmesi, bölgesel, yerel ve toplumsal farklılıkları dikkate alması ve söylem-eylem tutarlılığını sağlaması gerekmektedir. Ayrıca kamu politikası disiplindeki politika üretim sürecini gözetip en önemlisi geri bildirim mekanizmasını işlevsel hale getirerek, katılım ve yönetişimin artırılmasını sağlayarak, sorunların çözülmesi sürecinde çevre ve iklim politikalarını AB'nin yönetsel krizinin aşılmasında dönüştürücü bir araç hâline getirebilir. Bu durum hem çevresel hedeflerin sürdürülebilirliğini hem de AB'nin demokratik meşruiyetini güvence altına almasını sağlayabilir. Dolayısıyla AB çevre politikaları, mevcut yönetsel krizin bir parçası olmanın ötesinde, aynı zamanda bu krizin aşılmasına yönelik en önemli imkânlardan birini sunmaktadır.

## Kaynakça

- Almeida, J. (2023). Trade, competitiveness and the European Green Deal: Addressing carbon leakage risks. *Review of European Economic Policy*, 58(3), 175–184.
- AP News. (2025). Farmers in Italy, Spain and Poland protest over European Union policies and competition. Erişim tarihi 09 Eylül 2025, Erişim Adresi: <https://apnews.com/article/european-union-farmers-protests-spain-1fc79edc0cf8e646a6f0fa3ae2166365>.
- AP News. (2025). Polish farmers march in Warsaw against EU climate policies and the country's pro-EU leader. Erişim Tarihi: 07 Eylül 2025, Erişim Adresi: <https://apnews.com/article/poland-government-reshuffle-european-parliament-tusk-3e065a65634054b73d5479deeda2068f>.
- Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkındaki Antlaşma. (2011). Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Erişim Tarihi: 01 Eylül 2025, Erişim Adresi: <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>.
- Avrupa Tek Senedi (1987). Single European Act. Euro-Lex, Erişim Tarihi 05 Eylül 2025, Erişim Adresi <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11986U>.
- Bermann, G. A. (1989). The single European Act: a new constitution for the community? *Columbia Journal of Transnational Law*, 27, 529–587.
- Besliu, R. (2024). EU Deforestation Regulation: Balancing Climate Action and Global Trade Challenges *Green European Journal*. Erişim Tarihi: 25.09.2025, Erişim Adresi: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/eu-deforestation-regulation-balancing-climate-action-and-global-trade-challenges>.
- Biedenkopf, K., & Delreux, T. (2023). European Integration, the Environment and Climate Change (ss. 418–441). İçinde M. Segers & S. V. Hecke (Ed.), *The Cambridge History of the European Union: Volume I – European Integration Outside-In*. Cambridge University Press.
- Bujdei-Tebeica, V. (2024). Green policies, gray areas: Farmers' protests and the environmental policy dilemma in the European Union. *Journal of European Integration*, 46(5), 555–572.
- Burns, C., Carter, N., Davies, G. A. M., & Worsfold, N. (2013). Still saving the earth? The European Parliament's environmental record. *Environmental Politics*, 22(6), 935–954.
- Buzogány, A. & Cotta, B. (2022). Post-accession backsliding and European Union environmental policy. *Post-Communist Economies*, 22(1), 129–665.
- Calfee, C. H. (1998). Europe's Jolly Green Giant: Environmental Policy in the European Union. *Environs: Environmental Law & Policy Journal*, 22(1), 45–58.

- Çakmak, H. (2007). Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri. Platin Yayıncılık.
- Douma, W. Th. (2025). European Environmental Law after Lisbon: An introduction. European Environmental Law. Erişim Tarihi: 25.09.2025, Erişim Adresi: <https://www.eel2.nl/european-environmental-law-after-lisbon-an-introduction/>.
- Durdovic, M., Chytilová, J., & Krupka, P. (2025). Public resistance to climate policy amid energy crisis and geopolitical challenges. *Energy Research & Social Science*, 123, 103544, 1-11.
- European Commission. (2020). Chemicals strategy for sustainability: Towards a toxic-free environment. Brussels: European Commission. Erişim Tarihi: 01 Eylül 2025, Erişim Adresi: [https://environment.ec.europa.eu/strategy/chemicals-strategy\\_en](https://environment.ec.europa.eu/strategy/chemicals-strategy_en).
- European Commission. (2023). Regulation on Deforestation-free Products. Erişim Tarihi 05 Eylül 2025, Erişim Adresi: [https://environment.ec.europa.eu/topics/forests/deforestation/regulation-deforestation-free-products\\_en](https://environment.ec.europa.eu/topics/forests/deforestation/regulation-deforestation-free-products_en).
- European Commission. (2025). Multilateral environmental agreements (MEAs) – Environment: MEAs ratified by the EU. Erişim Tarihi: 05 Eylül 2025, Erişim Adresi: [https://environment.ec.europa.eu/international-cooperation/multilateral-environmental-agreements-meas\\_en](https://environment.ec.europa.eu/international-cooperation/multilateral-environmental-agreements-meas_en)
- European Environment Agency. (2025). European Union 8th Environment Action Programme: Monitoring report on progress towards the 8th EAP objectives — 2024 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2800/2208311>
- European Parliament. (2025). Environment policy: general principles and basic framework, Fact Sheets on the European Union. Erişim Tarihi: 27.09.2025, Erişim Adresi: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework>.
- European Union Environmental Bureau. (2005). EU Environmental Policy Handbook: A Critical Analysis of EU Environmental Legislation: Making it accessible to environmentalists and decision makers. S. Scheuer (Ed.). Brussels.
- EUR-Lex (2025a). Environment. EUR-LEX, Erişim Tarihi: 27.09.2025, Erişim Adresi: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/environment.html>
- Eur-Lex. (2025b). Decision (EU) 2022/591 of the European Parliament and of the Council of 6 April 2022 on a General Union Environment Action Programme to 2030. Official Journal of the European Union. Erişim Tarihi: 14.09.2025, Erişim Adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022D0591>.
- Finger, R., Fabry, A., Kammer, M., Candel, J., Dalhaus, T. & Meemken, E.M. (2024). Farmer Protests in Europe 2023–2024. *EuroChoices*, 23: 59-63.

- Gilbert, C. L. (2024). The likely impacts of the EU Deforestation Regulation. *EuroChoices*, 23(3), 1-6.
- Golub, J. (1996). Sovereignty and subsidiarity in EU environmental policy. *Political Studies*, 44(4), 686-703.
- Gül, H. (2015). Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri. *Yasama Dergisi*, (29), 5-31.
- Haigh, N. (1986). Devolved responsibility and centralization: effects of EEC environmental policy. *Public Administration*, 64(2), 197-207.
- Hoerber, T. & Weber, G. (2022). Introduction – The European environmental conscience in EU politics. İçinde T. Hoerber & G. Weber (Eds.), *The European Environmental Conscience in EU Politics: A Developing Ideology* (ss. 1-15). Routledge.
- Judge, D. (1992) 'Predestined to save the earth': The environment committee of the European parliament. *Environmental Politics*, 1:4, 186-212,
- Khan, K., Khurshid, A., & Cifuentes-Faura, J. (2023). Is geopolitics a new risk to environmental policy in the European union?. *Journal of Environmental Management*, 345, 118868, 1-10.
- Knill, C., & Liefferink, D. (2007). *Environmental politics in the European Union: Policy-making, implementation and patterns of multi-level governance*. Manchester: Manchester University Press.
- Korkea-aho, E. (2013). EU soft law in domestic legal systems: Flexibility and diversity guaranteed? *Scandinavian Studies in Law*, 58, 156-175.
- Koundouri, P., Bassi, A. M., D'Annunzio, A., & Papadimitriou, E. (2024). Transforming the European Union economy for a sustainable future: Policy, governance and implementation challenges. *Environmental and Resource Economics*, 77(2), 251-274.
- Laffan, B., & Mazey, S. (2005). European integration: The European Union—reaching an equilibrium? (ss. 30-53). İçinde J. Richardson (Ed.), *European Union: Power and Policy-Making*. Routledge.
- Matthews, A. (2024). Farmer protests and the 2024 European Parliament elections. *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği*, 59(2), 83-87.
- Mengi, A., & Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme: AB ve Türkiye Örneği*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- EuroNews (2025). PFAS: How dangerous are they, really? | Euro-news Tech Talks, Erişim Tarihi: 05 Eylül 2025, Erişim Adresi: <https://www.euronews.com/next/2025/09/03/pfas-how-dangerous-are-they-really-euronews-tech-talks>.
- Pollack, M. A. (2000), The End of Creeping Competence? EU Policy-Making Since Maastricht", *Journal of Common Market Studies* 38 (3), 519-538.

- RFI. (2024). Have the French fallen out of love with Europe? Erişim Tarihi: 08 Eylül 2025, Erişim Adresi: <https://www.rfi.fr/en/france/20240518-have-the-french-fallen-out-of-love-with-europe>.
- Reuters. (2025). EU on charm offensive in Ukraine as Hungary blocks Kyiv's accession. Erişim Tarihi: 09 Eylül 2025, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/world/europe/eu-charm-offensive-ukraine-hungary-blocks-kyivs-accession-2025-09-30>
- Reuters. (2025). EU to delay anti-deforestation law by another year. Erişim Tarihi: 09 Eylül 2025, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/sustainability/climate-energy/eu-will-delay-anti-deforestation-law-by-another-year-commissioner-says-2025-09-23>.
- Reuters. (2025). German emissions fell 3.4% in 2024, on track for 2030 climate goals. Erişim Tarihi: 07 Eylül 2025, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/world/europe/german-emissions-fell-34-2024-track-2030-climate-goals-2025-03-14>.
- Reuters. (2025). Macron, Merz call for European resolve against 'dark enlightenment' of authoritarianism. Erişim Tarihi: 09 Eylül 2025, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/world/germany-europe-must-show-best-face-counter-autocratic-pole-merz-warns-2025-10-03>.
- Rosamond, J. (2023). The slow-burning climate emergency and the European Green Deal: Prospects and pitfalls in the polycrisis era. İçinde M. Roos & D. Schade (Ed.), *The EU under Strain?: Current Crises Shaping European Union Politics* (ss. 275-292). Berlin, Boston: De Gruyter.
- Sandri, D. (2025). Governing the just transition: Socio-economic disparities and EU climate policy implementation. *Journal of European Public Policy*, 32(1), 112–129.
- Schimmelfennig, F. (2024). Crisis and polity formation in the European Union. *Journal of European Public Policy*, 31(10), 3396–3420.
- Sikora, A. (2020). European Green Deal: Legal and financial challenges of the climate policy transformation. *ERA Forum*, 21(4), 681–697.
- Sydnés, J. (2022). Environmental policy progression from the Maastricht Treaty to the Treaty of Lisbon (Lisans Tezi, Norwegian University of Science and Technology, Faculty of Humanities, Department of Historical and Classical Studies). Erişim Adresi: <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/3000666/no.ntnu:inspera:110337431:47108393.pdf?sequence=1>.
- The Guardian. (2025). EU rollback on environmental policy is gaining momentum, warn campaigners. Erişim Tarihi: 07 Eylül 2025, Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/environment/2025/jun/26/eu-rollback-on-environmental-policy-deregulation-european-green-deal>.

- Tosun, J. (2023) The European Union's Climate and Environmental Policy in Times of Geopolitical Crisis. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 61: 147–156
- Treaty on European Union (Maastricht, 7 February 1992). Erişim Tarihi: 03. 09. 2025, Erişim Adresi: [https://www.cvce.eu/content/publication/2002/4/9/2c2f2b85-14bb-4488-9ded-13f3cd04de05/publishable\\_en.pdf](https://www.cvce.eu/content/publication/2002/4/9/2c2f2b85-14bb-4488-9ded-13f3cd04de05/publishable_en.pdf)
- Usta, A. (2013). Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış. *Yasama Dergisi*, (24), 78–102.
- UEA (2025). European Union 8th Environment Action Programme: Monitoring report on progress towards the 8th EAP objectives (2024 edition). Luxembourg: Publications Office of the European Union, <https://doi.org/10.2800/2208311>.
- Van Calster, G., & Reins, L. (2017). Setting the context. İçinde G. Van Calster & L. Reins (Eds.), *EU Environmental Law* (ss. 1–14). Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Vardi, N., & Zeno-Zencovich, V. (2004). From Rome to Nice: A Historical Profile of the Evolution of European Environmental Law. *Penn State Environmental Law Review*, 12(1), 219–240.
- Wilkinson, D. (1992). Maastricht and the environment: The implications for the EC's environment policy of the Treaty on European Union. *Journal of Environmental Law*, 4(2), 221–239.